

Ольга Гуляєва

Одеський національний політехнічний університет, Україна

ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ ПВДНЯ УКРАЇНИ У 60-80 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Olha Hulciaeva

Odesa National Polytechnic University, Ukraine

ARTISTIC LIFE OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 1960-1980S OF THE 20TH CENTURY

The article is devoted to consideration of the features of the artistic process in the South of Ukraine in the 1960-1980s of the 20th century. The author examines the phenomenon of new socialist realism of the «thaw» and its manifestations in the painting of the southern artists. The article considers creative organizations and associations that existed at that time in the South of the country, and points out on the existence of two trends in the development of the artistic life – official and oppositional. This tendency has contributed to the development of many artistic styles and trends that relied, at their root, on the artistic traditions of the early 20th century and allowed innovations within the existing tradition. Among them we can mention socialist realism, «severe style», «the South Russian Impressionism», nonconformity and ethnostylistic trends.

Key words: artistic life, the arts, painting, trend, tradition

Починаючи з 1945 року у світовому мистецтві можемо спостерігати тенденцію повернення до ідей модернізму початку ХХ століття. Причому, якщо до другої світової війни до експериментів в мистецтві суспільство і художні критики ставилися далеко не прихильно, то після її закінчення експерименти стали втілювати «західні цінності».

У 1960 роках подібні тенденції у мистецтві почали спостерігатися і на території України, що входила до складу СРСР. Свобода творчості, яку було задушено сталінським терором на початку 1930-х років, в час короткої «хрущовської відлиги» у 60-х роках швидко набирала сил в колах інтелектуалів та молодого покоління художників. В суспільстві, яке тридцять років проіснувало під тиском репресій, починалося пробудження вільної думки та творчої ініціативи покоління. У 1957 р. відбувся Перший Всесоюзний з'їзд радянських художників, що зібрав делегатів від більш ніж 7000 художників і мистецтвознавців, на якому були підведені підсумки та визначені шляхи подальшого розвитку радянського мистецтва. В результаті почався обмін художніми виставками з іншими соціалістичними країнами. Радянське мистецтво стало широко пропагуватися в Західній Європі, США, Індії, Сирії, Єгипті тощо. В 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі багато радянських художників отримали високі нагороди. Відбувається активізація мистецького життя в ці роки, але сам художній процес був далеко неоднозначним. Виникло багато суперечливих питань, зокрема і питання про особливості соцреалізму та місце радянського мистецтва у світі. Варта уваги в цьому зв'язку думка Б. Гройса про те, що «в Радянському Союзі офіційне мистецтво, як цікаве мистецтво, закінчилося разом зі смертю Сталіна і початком відлиги. Пізніше офіційне мистецтво орієнтувалося на відновлення тих чи інших втрачених традицій...».¹

Відомо, що до періоду «відлиги» у радянському мистецтві панував соцреалізм. Дослідник Д. Попов наголошував на суті соцреалізму як понятті-кентаври, що, з одного боку, поєднує в собі поняття стилю та методу, з іншого – не є ані стилем, ані методом у чистому вигляді і точному формулюванні. Соціалістичний реалізм сам по собі не пропонував ніякої схеми впорядкованої творчої діяльності. Якщо його і можна назвати методом, то лише у виховному аспекті впливу на радянських людей. Стилістичні переваги вождя, який особисто опікувався художнім життям

¹ Гройс, Б.Е.(1993) Кто есть кто... Сборник статей «Кто есть кто в современном искусстве Москвы», Москва: ALBUM, 8.

країни, не склалися в якусь систему, але постійно визначали собою вибір «зразкових» творів, стиль яких і ставав до певної міри канонічним¹.

«Новий» соцреалізм «відлиги» по суті залишався тією ж самою ідеологічною конструкцією, лише злегка розбавленою різноманітними стилістичними прийомами. Хоча, саме зі Східною і Південною Україною, з Києвом були пов'язані спрямування, орієнтовані на окреслення та відродження національних художніх традицій, які надали своєрідності українській «відлизі». Крім того, продукція соцреалізму дедалі більше нагадувала «погане мистецтво»: картини без живопису, скульптури без пластики. А тому однією з головних проблем часу став пошук художньої мови, фахових засад творчості, до яких так чи інакше залучався досвід раннього модернізму. Кордони офіційного мистецтва дедалі більше розмивалися. Як зазначає В.Левашов: «Відбувалося активне розширення меж мистецтва і проникнення в них модерністських методів та прийомів», які призводили до «гібридних утворень»².

Художній процес у 50-60-х роках на Півдні України був повністю підпорядкований загальним мистецьким тенденціям у країні. В той час на території радянської держави процеси образотворення регулювалися Спілкою радянських художників³ і Українською спілкою кооперативних товариств художників «Укоопхудожник»⁴. Однак, не зважаючи на це, художнє життя на Півдні України розвивалося за власним сценарієм та мало свої характерні особливості. Отже, метою статті є розкриття особливостей художнього процесу на Півдні України у 60-80 роках ХХ століття.

Так, у 1951 році у Херсоні створено Херсонське обласне виробничо-творче кооперативне товариство робітників образотворчого мистецтва, що було підпорядковане спілці «Укоопхудожник». Головою правління організації було призначено Л.Штирмера.⁵ Тоді ж було визначено головне завдання діяльності товариства – пропаганда соціалістичного способу життя шляхом наближення мистецтва до народу. Основною роботою художників товариства було так назване «держзамовлення». Перш ніж призначити гонорар за виконаний твір, роботу ретельно перевіряла й приймала спеціально призначена художня рада, що визначала його відповідність поставленим завданням. Це підтверджується у документах Товариства. Так, у наказі за 3 вересня 1951 року зазначено: «За останній час має місце факт жорсткого порушення контролю за ідейністю. З числа виготовлених живописним цехом пейзажів для Херсонського Книготорга, художньою радою був заборонений пейзаж з українською хатою, виготовлений ст.майстром Ю.Дульським».⁶ У результаті пейзаж було вилучено та наказано замінити його «іншим ідейно-витриманим твором відповідної вартості». Таким чином, тогочасне художнє життя Херсона було повністю підпорядковане «задачам соціалістичного мистецтва» і розгулятися творчій фантазії художника було майже неможливо. У 1952 році була відкрита перша виставка херсонських майстрів, на якій експонувалися твори 17 художників, загальною кількістю 85 робіт. Найбільшу кількість творів на виставці представив Г.Курнаков (близько 20 робіт), серед учасників були С.Каповський, К.Московченко, І.Ботько, Ф.Зайцев, Л.Штирмер та інші. В основному можна було бачити «соцреалістичні» твори.⁷

В цей же час і у Миколаєві було створено подібне об'єднання, підпорядковане спілці «Укоопхудожник». Колектив художників організації займався виконанням виробничих замовлень для оформлення міста та області, виготовленням портретів та плакатів, активно працював творчо. Перша виставка робіт миколаївських майстрів була організована у 1954 році до святкування 300-річчя об'єднання України та Росії. Вона показала, що в області дуже невелика кількість

¹ Попов, Д. А.(2013) Социалистический реализм : метод, стиль, идеология? *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение : вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 12, 164.

² Левашов, В. (1989) Виставка молодых художников. *Искусство*. Москва,10.

³ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України України (далі ЦДАМЛМ України) (1938-1984), Ф.581, оп.1,2., Спр. 3405, Арк.7.

⁴ ЦДАМЛМ України (1950-64), Ф. 488, оп. 1., Спр.357., Арк.3.

⁵ Архив Херсонской областной организации национального Союза художников Украины (далее ХООНСХУ): книга приказов Херсонского областного производственно-творческого товарищества работников изобразительного искусства от 10.05.1951 г, (г.Херсон) Ф. 4., Дело 1., оп. 1., Лист 1,9.

⁶ Архив Херсонской областной организации национального Союза художников Украины (далее ХООНСХУ): книга приказов Херсонского областного производственно-творческого товарищества работников изобразительного искусства от 10.05.1951 г, (г.Херсон) Ф. 4., Дело 1., оп. 1., Лист 1,9.

⁷ Чуприна, В.Г.(2002) *Художники Херсонщины: Шляхом творчого поступу*. Херсон: Наддніпряночка, 9.

професійних художників і за рекомендацією Спілки радянських художників було прийняте рішення запросити художників з інших регіонів.¹

Починаючи з 1964 року усі обласні товариства «Укоопхудожника» були переведені до системи Художнього фонду УРСР. Так у Херсоні 2 січня 1964 року було створено обласне відділення Худфонду УРСР, директором призначено Л.Хайкіна. Аналізуючи накази по відділенню, ми зробили висновки, що творче життя херсонських художників було дуже активним, однак продовжував існувати суворий ідеологічний контроль.² Така ж ситуація спостерігалась і у Миколаєві.

Таким чином, робота в сфері образотворчого мистецтва у 1950-60х роках в Херсоні та Миколаєві мала виявлення скоріше як професія, а не як покликання, а отже, набувала ремісничого характеру. Зрозуміло, що більшість художників цілком задовольнялися подібним станом речей. Для них художня діяльність була лише (або в першу чергу) засобом заробляння коштів на життя, вони виконували свої обов'язки подібно до чиновників підприємств і установ. Однак були і такі, для кого робота обов'язково мала передбачати творчий момент. Серед них миколаївський художник А.Антонюк, що створював самобутні роботи дуже далекі від «держзамовлення». За словами Т.Крем'я: «Живопис майстра рясніє доісторичними сакральними традиціями української культури. Картинам А.Антонюка притаманні ознаки наївного народного мистецтва, символіка імпресіонізму, естетика модернізму».³ Такі художники складали меншість у загальному числі херсонських та миколаївських митців, але завдяки їх творчим здобуткам ми можемо говорити про розвиток інших напрямів у живописі, окрім соцреалізму, на території даних міст.

Порівняно з Херсоном та Миколаєвом, в Одесі склалася трохи інша мистецька ситуація. Одеса була центром художнього життя Півдня України та мала великий вплив на сусідні області, в основному, завдяки розвиненій художній освіті та активному творчому життю у першій половині ХХ століття. Художній процес у регіоні хоч і підпорядковувався загальним художнім тенденціям в країні, але водночас мав свої особливості. Ще на початку 1934 року був створений Одеський обласний Союз радянських художників і скульпторів (Одеський Оргкомітет радянських художників).⁴ Одеські художники приймали участь у багатьох всесоюзних, республіканських та міжнародних виставках. На кожній виставці їх роботи відзначалися оригінальністю та своєрідністю, підтверджуючи приналежність до однієї художньої школи. Так, можемо читати у каталозі республіканської художньої виставки, присвяченої 50-річчю ЛКСМ України: «Роботи одеситів на виставці приваблюють щирістю, певною інтимністю... вони не сконцентровані в одному залі... І все таки, не можна не відчувати, побачивши їх картини, що і В.Басанець, і В.Стрельников і В.Маринюк – художники однієї школи. Вони показують міські пейзажі: типові, одеські, ледь іронічні...».⁵

Окрім офіційного художнього життя в Одесі виникає і опозиція. Ще на кінець 1950-х років припадає зародження у місті мистецького нонконформізму, що мав «південноросійські» корені і одночасно був пов'язаний із західноєвропейською художньою традицією. Він відрізнявся від російського нонконформізму тим, що не мав на меті політичних завдань або боротьбу з офіційною ідеологією, були пошуки «нової» пластичної мови, стилю і методів самовираження. У місті склалося активне нонконформістське середовище, існував «самвидав». Митці, що втілювали «іншу» культуру, знайшли вихід до глядача через «квартирні виставки». Пік активності таких виставок припав на середину 1970-х років. Центральним ядром цього руху були Л.Яструб, А.Ануфрієв, В.Стрельников, В.Хрущ, С.Сичов. Енергія художників була спрямована на створення образів, позбавлених будь-якого ідеологічного і політичного забарвлення. Увага концентрувалася на вдосконаленні чистого мистецтва, в якому зміст і форма – об'єкт естетичної насолоди і ні в якій мірі не політичний коментар. Цікаво те, що це були не закриті покази: двері квартир були відкриті для всіх бажаючих і ці виставки збирали безліч глядачів.⁶

¹ Приходько, О.К. (2013) *Художники Миколаївщини. 40 років на творчій ниві*. Миколаїв: Шамрай П.М., 13.

² Архив ХООНХУ: приказы по Херсонскому обл. отделению Художественного фонда УССР от 2 января 1964 г., Ф.42а, Дело1, оп.1, Лист 1-29.

³ Крем'я Т. (2013) Богопільський літопис Андрія Антонюка. *Всесвіт Андрія Антонюка: біобібліографічний покажчик Миколаївської обл. універс. наук. б-ки ім. О. Гмирьова*, Миколаїв, 3.

⁴ Архив Одесского художественного училища имени М. Б. Грекова. Личное дело В. А. Цымпакова; личный листок по учету кадров (2), Дело 29., Ед.хр. 151.

⁵ Каталог Республиканской художественной выставки, посвященный 50-летию ЛКСМ Украины. (1971) Киев, 3.

⁶ Ложкина, А.(2010). Одесская школа. Авангардный класс. *ТОП 10 современных художников Одессы (каталог выставки)*, Одесса: Галерея ХудПромо, 124.

Період особливої активності «незгодних» помічено у 1974-75 роках. Одночасно йшли виставки на квартирах художників В.Маринюка і Л.Яструб, В.Хруща, О.Волошинова, В.Рісовіча. Завдяки дружині художника Олександра Ануфрієва, Риті, їх комуналка в будинку на вулиці Осипова стала для художників одеського андеграунду неформальним центром – чимось на зразок московської квартири Брик-Маяковського. Свої будинки для показу колекцій також надавали друзям-художникам збирачі В.Асрієв, В.Сальников, Є.Суслов та ін. Квартира Володимира Асрієва, в той час музиканта, була одним з найпопулярніших «виставкових залів». У квартирних виставках брали участь практично всі одеські художники, у яких були твори, що не вкладалися в радянські норми, незалежно від членства в Спілці художників.¹

Вплив квартирних виставок у 70-80-і рр. був дуже великий. Вони дали імпульс для розвитку в Одесі альтернативного мистецтва, вплинули на творчість художників, які були у ті роки студентами, але відвідували виставки та переносили свої враження в стіни навчальних закладів і в подальшу творчість (С.Белік, Е.Голубенко, І.Зомб, С.Князев, А.Лісовський, Ю.Плісс, А.Харон, П.Рейдман, В.Хохленко, Ю.Цуркан, Д.Тіхолуз, В.Павлов), дали можливість продемонструвати творчість художників-нонконформістів та знайти їм своїх однодумців. Крім того, задокументовані квартирні виставки залишилися в декількох каталогах, наприклад: «Каталог колекції Володимира Асрієва (Одеса 1976)», де зібрані 74 твори одеських художників. Другий каталог, під назвою «Яструб. Жовтень 76. Одеса», з'явився з нагоди індивідуальної виставки Людмили Яструб, де було виставлено 99 творів. За висловом М. Мудрак: «Значення тих каталогів, як і квартирних виставок, полягає в самому факті їх наявності, вони свідчать про надзвичайно добре організовану атмосферу в Одесі».²

Отже, на Півдні України склалися сприятливі умови для розвитку багатьох художніх стилів та напрямів, що в своїй основі спиралися на художні традиції початку ХХ століття та додавали до них певні новації.

Першою оприлюдненою ластівкою «відлиги» як в українському мистецтві в цілому, так зокрема і на Півдні, став «суворий стиль». Цей напрям був швидше компромісним, ніж революційним. Його можна вважати модифікацією соцреалізму. На перешкоді новаціям стояло керівництво Спілки художників. Супротив офіціозу був шаленим – це спричинило численні творчі та життєві трагедії в художньому середовищі України 60-80-х років. У «суворому стилі» працювали такі південні художники: О.Ацманчук, О.Фрейдін, В.Трапенко, В.Ваганов та інші.

Помітним по всій території радянської держави було протистояння представників соцреалізму та художників, які відроджували та розвивали «фольклорний напрям». Відомо, що кожного, хто дбав про національне, за цих часів таврували як націоналіста. Треба було мати мужність та стійкість переконань, щоб звертатися до традицій М.Бойчука та його школи, Д.Бурлюка, народного образотворчого примітиву. Риси «національного стилю» на Півдні України бачимо у творчості А.Антонюка, Ю.Коваленка, В.Алтанця, М.Писанка.

Поряд з іншими живописними системами 60-80-х років на Півдні України продовжувалася творчість «південноросійських імпресіоністів». Унікаючи тематичної картини із зображенням революційної міфології, художники-імпресіоністи знаходили мистецьку нішу в жанрах пейзажу, портрету, натюрморту. Прояви напряму можемо спостерігати в творчості А.Лози, А.Гавдзинського, О.Слешинського, Н.Мандрикової-Дончик, Л.Межберга, Е.Павлова, А.Платонова та інших.

Слід зазначити, що «неофіційна культура» (андерграунд як певне творче середовище) у 60-х роках на території України існувала лише на Півдні, а саме в Одесі, об'єднуючи не тільки «лівих» художників, а й усталене коло глядачів та колекціонерів цього мистецтва. Впродовж 1960-х років, незважаючи на поступове посилення контролю за мистецтвом, на виставках все-таки можна було побачити досить різноманітне коло явищ та імен. Серед них: В.Хрущ, Л.Яструб, В.Маринюк, О.Ануфрієв та інші.

Висновок. Таким чином, бачимо, що художній процес на Півдні України, на відміну від інших регіонів, розвивався у двох напрямках – офіційному, що був підпорядкований Спілці художників, та опозиційному, що виник у мистецькому середовищі Одеси. Другий напрям отримав розвиток завдяки квартирним виставкам і зверненню до авангардних традицій, що склалися у місті

¹ Вторая волна Одесского авангарда. Квартирные выставки нонконформистов 70-х гг. *Музей современного искусства Одессы*. <<http://msio.com.ua/component/content/article/>> (2017, март, 18)

² Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису-малюнків-скульптури. Мюнхен. Лондон. Нью-Йорк. Париж (1979). *Каталог*. Мюнхен-Париж: Комітет пересувних виставок, 9.

ще на початку ХХ століття. Робота в сфері образотворчого мистецтва у 1950-60-х роках у Херсоні та Миколаєві була спрямована, в основному, на виконання «держзамовлення», однак і у даних містах працювали самобутні художники, творчість яких мала більш «опозиційний» характер. Це такі майстри як: А.Антонюк, Н.Мандрикова-Дончик, А.Платонов, В.Трапенко, М.Писанко. У 60-80 роках ХХ століття на Півдні України склалися сприятливі умови для розвитку творчості у багатьох стилях та напрямках. Серед них можемо назвати: соцреалізм, «суворий стиль», «південноросійський імпресіонізм», нонконформізм та етностилістичний напрям.

References

1. Arhiv Odesskogo hudozhestvennogo uchilishcha imeni M. B. Grekova. Lichnoe delo V. A. Tsympakova; lichnyy listok po uchetu kadrov (2) [Archive of the Odesa Art School named after M.Grekov. Personal file of V.Tsympakov; Personal list of personnel records (2)], *Delo 29., Ed.hr. 151.* [in Russian].
2. Arhiv Hersonskoy oblastnoy organizatsii natsionalnogo Soyuzu hudozhnikov Ukrainy (dalee HOONSHU): kniga prikazov Hersonskogo oblastnogo proizvodstvenno-tvorcheskogo tovarishchestva rabotnikov izobrazitel'nogo iskusstva ot 10.05.1951 g. [Archive of the Kherson regional organization of the National Union of Artists of Ukraine: a book of orders of the Kherson regional production and creative association of fine arts workers dated 10.05.1951.] (g.Herson) *F. 4., Delo 1., op. 1., List 1,9.* [in Russian].
3. Arhiv HOONSHU: prikazy po Hersonskomu obl. otdeleniyu Hudozhestvennogo fonda USSR ot 2 yanvarya 1964 g [Archive of the Kherson regional organization of the National Union of Artists of Ukraine: orders for the Kherson regional branch of the art fund of the ukrainian SSR of January 2, 1964,], *F.42a, Delo1, op.1, List 1-29.* [in Russian].
4. Vtoraya volna Odesskogo avangarda. Kvartirnye vystavki nonkonformistov 70-h gg. [The second wave of the Odesa avant-garde. Apartment exhibitions of nonconformists of the 70s] *Muzey sovremennogo iskusstva Odessa.* <<http://msio.com.ua/component/content/>> (2017, mart, 18) [in Russian].
5. Groys, B.E.(1993). Kto est kto... *Sbornik statey «Kto est kto v sovremennom iskusstve Moskvy»* [Who is who...*Collection of articles "Who is who in contemporary art in Moscow"*], Moscow: ALBUM, 8. [in Russian]
6. Katalog Respublikanskoj hudozhestvennoy vystavki, posvyashchenny 50-letiyu LKSM Ukrainy. (1971) [Catalog of the Republican art exhibition dedicated to the 50th anniversary LKSM of Ukraine] Kyiv, 3. [in Russian].
7. Kremin T. (2013). Bogopil'skiy litopis Andriya Antonyuka [Bohopil'skiy chronicle Andrei Antoniuk] *Vsesvit Andriya Antonyuka: biobibliografichnyy pokazhchik Mikolayivskoyi obl. univers. nauk. b-ki im. O. Gmirova, Mykolaiv*, 3. [in Ukrainian].
8. Levashov, V. (1989) Vystavka molodyh hudozhnikov [Exhibition of young artists] *Iskusstvo.* Moscow,10. [in Russian].
9. Lozhkina, A. (2010). Odesskaya shkola. Avangardnyy klass. [Odesa school. Avant-garde class] *TOP 10 sovremennyh hudozhnikov Odessa (katalog vystavki) [Top 10 contemporary artists of Odesa (exhibition catalog)]*, Odesa: Galereya HudPromo, 124. [in Russian].
10. Popov, D. A.(2013). Sotsialisticheskiy realizm : metod, stil, ideologiya?[Socialist realism: method, style, ideology?] *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie : voprosy teorii i praktiki [Historical, philosophical, political and legal sciences, culturology and art history: theory and practice]*. Tambov: Gramota, 12, 164. [in Russian].
11. Prihodko, O.K. (2013). *Hudozhniki Mikolayivshchiny. 40 rokiv na tvorchiy nivi* [Artists Mykolayiv, 40 years in the creative field] Mykolaiv: Vid.Shamray P.M., 13. [in Ukrainian].
12. Suchasne mistetstvo z Ukrayini. Vistavka zhivopisu-malyunkiv-skulpturi. Myunhen. London. Nyu-York. Parizh (1979). [Contemporary art of Ukraine. Exhibition of paintings, drawings, sculpture. Munich. London. New York. Paris] *Katalog.* Myunhen-Parizh: Komitet peresuvnih vistavok, 9. [in Ukrainian].
13. Tsentralniy derzhavniy arhiv-muzey literaturi i mistetstva Ukrayini (dali TsDAMLM Ukrayini) (1938-1984). [Central State Archive of Literature and Art of Ukraine(1938-1984)], *F.581, op.1,2., Spr. 3405, Ark.7.* [in Ukrainian].
14. TsDAMLM Ukrayini (1950-64). [Central State Archive of Literature and Art of Ukraine], *F. 488, op. 1., Spr.357., Ark.3.* [in Ukrainian].
15. Chuprina, V.G. (2002). *Hudozhniki Hersonshchiny: Shlyahom tvorchogo postupu* [Artists of Kherson region: through creative development] Kherson: Naddnipryanochka, 9. [in Ukrainian].